

ANNE PHILLIPS

Multiculturalism without Culture

Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007, 216 str.

Multiculturalism without Culture (Multikulturalizam bez kulture) najnovija je knjiga Anne Phillips, profesorice na London School of Economics and Political Science (LSE) i jedne od vodećih imena suvremene feminističke političke teorije. Odnos multikulturalizma i feminizma zakuplja Phillips već niz godina, tako da dio ove knjige, u izmijenjenom i prilagođenom obliku, čine i njezini prijašnji, kraći radovi na ovu temu,¹ a na kontinuiranost interesa ukazuje i nastavak istraživačkog rada na ovom području i nakon objave knjige koja je predmet ovog prikaza.² Uz samu dosadašnju reputaciju Phillipsove, knjigu također preporuča za čitanje i činjenica da ju je upravo za taj rad koncem 2008. Political Studies Association (PSA) nagradio posebnim priznanjem. Dodajmo tome da je Phillips, s obzirom na dvojnu profesorsku poziciju na Gender Institutu i Government Departmentu LSE-a, iznimno upućena u razvoj kako rodne, tako i političke teorije te da je suvremeni razvoj obje discipline uvelike obilježen upravo prijemima o kulturnim razlikama. Dakle, i stručnost autorice i aktualnost teme navješćuju relevantno i zanimljivo štivo.

Počev od kraja osamdesetih godina prošlog stoljeća, politički teoretičari sve više ukazuju na postojanje kulturoloških razlika, važnost kojih je nužno uzeti u obzir ukoliko se želi ostvariti pravedno društvo. Prema tom shvaćanju,

suvremene države uglavnom ne čine homogena društva već kulturno različite nacionalne, etničke i vjerske zajednice, pri čemu tradicionalni okvir nacionalne države, unatoč proklamiranoj neutralnosti, favorizira određenu, najčešće većinsku zajednicu. Ukazivanje na nejednakost odnosa moći između većinske i manjinske zajednice te na činjenicu da države nametanjem uniformnog političkog i pravnog okvira mogu dovesti manjinsku grupu u nepravedan položaj čini temelj na kojem većina teoretičara multikulturalizma gradi svoje argumente.

Na teorijskoj razini, argumenti feminizma i multikulturalizma često su slijedili sličnu logiku. Neutralnost države tako je kod feminističkih autorica, kao i u multikulturalista, često prokazivana kao krinka za politike koje pogoduju dominantnoj grupi - muškarcima, dok su se politike različitosti zagovarale kao nužne za dokidanje te diskriminacije. Štoviše, i sam je Will Kymlicka, jedan od najpoznatijih teoretičara multikulturalizma, odao priznanje feminističkoj teoriji kao uvelike zaslužnoj za njegovu konceptualizaciju multikulturalizma. Osim toga, i prije svojevršne ekspanzije u *mainstream* političkoj teoriji, unutar same je feminističke teorije multikulturalizam dobivao na važnosti zahvaljujući prvenstveno afroameričkim i postkolonijalnim autoricama, koje su upozoravale kako dotadašnja teorija i praksa feminizma odražava isključivo iskustva zapadnjačkih bjelkinja čiji diskurs prečesto prati obrasce klasičnog kulturnog imperijalizma. Razmatranje faktora kao što su rasa, etnicitet, religija, ali i klasa, starost te seksualna orijentacija postalo je sastavnim dijelom rodne analize što je pratila i sve suzdržanija upotreba pojma žene kao unificiranog subjekta feminističke reprezentacije. Multikulturalizam i feminizam stoga su nerijetko doživljavani kao nužni saveznici. Tako u, primjerice, *Justice and the Politics of Difference*, Iris Marion Young (1990) razmatra nejednak društveni položaj ne samo žena, već i niza drugih grupa, a sama

1 Phillips, A. (2006.): *What Is Culture?* u: Arneil, B., Deveaux, M., Dhamoon, R., i Eisenberg, A. (ur.), *Sexual Justice/Cultural Justice*, London: Routledge; Phillips, A. (2003.): *When Culture Means Gender: Issues of Cultural Defence in the British Courts*, *Modern Law Review* 66: 510-531; Dustin, M. i Phillips, A. (2003.): *UK Initiatives on Forced Marriage: Regulation, Dialogue, and Exit*, *Political Studies* 52: 531-551

2 Phillips, A. (2008.): *More on Culture and Representation*, *Social and Legal Studies* 17(4): 555-558; Phillips, A. i Saharso, S. (2008.): *The Rights of Women and Crisis of Multiculturalism*, uvod u posebno izdanje časopisa *Ethnicities* 8 (3): 291-301; Dustin, M. i Phillips, A. (2008.): *Whose agenda is It? Abuses of Women and Abuses of 'Culture' in Britain*, *Ethnicities* 8 (3): 405-424

Phillips, zauzimajući se za *politics of presence* (politiku prisutnosti) u istoimenoj knjizi (Phillips, 1995) kao kandidate za političku reprezentaciju na osnovi grupne pripadnosti, osim žena, navodi i pripadnike manjinskih etničkih i rasnih skupina. To savezništvo feminizma i multikulturalizma, međutim, nije bilo dugog vijeka. Ako ne i prvi, onda svakako najglasniji i najutjecajniji prosvjed protiv, po njenoj ocjeni, nekritičkog konsenzusa u prilog multikulturalizmu, izrazila je Susan Moller Okin (1999), naglašavajući potrebu ozbiljnog promišljanja posljedica koje ono može imati po žene, posebice one iz manjinskih grupa. Kulturne su tradicije manjinskih grupa koje zahtijevaju grupna prava, naglašava Okin, često patrijarhalne i izvor rodne nejednakosti, a multikulturalizam daje legitimitet nastojanju da se takve tradicije održe. Nadalje, Okin se protivi uvriježenoj multikulturalnoj poziciji da priznavanje i održanje kulture određene grupe doprinosi samopoštovanju njenih pripadnika. Naprotiv, s obzirom na nejednakost položaja muškaraca i žena koje pojedine kulture aktivno promiču, mnogim bi ženama bilo bolje ukoliko bi se njihove kulture ili izmijenile u skladu s manje patrijarhalnim obrascem većinske zajednice ili naprosto izumrle. Ovako formulirani zaključak kao i cijeli tekst uključujući naslov *Is Multiculturalism Bad for Women?* izazvali su snažne i kontroverzne reakcije unutar feminističke, ali i *mainstream* političke teorije. Unatoč žestokoj kritici Okinove kao predstavnice hegemonijskog diskursa Zapada koji sve nezapadne kulture predstavlja kao inherentno patrijarhalne, njezina je intervencija potakla feministice na novo promišljanje odnosa multikulturalizma i feminizma, kao i otvorila vrata posvećivanju veće pozornosti širem problemu *manjina unutar manjina*. Sve u svemu, za feminističku se teoriju, usprkos prvotnoj bliskosti, multikulturalizam pokazao kao prilično sklizak teren.

Upravo ove teorijske debate čine pozadinu *Multiculturalism without Culture*. S jedne strane, Phillips naglašava kako strah od kulturnog imperijalizma dovodi feminizam u pat-poziciju iz koje je nemoguće označiti bilo koju praksu kao neprihvatljivu s pozicije rodne jednakosti. S druge strane, Phillips dijeli i zabrinutost onih koji smatraju da se načela rodne jednakosti često koriste kako bi se demonizirale manjinske grupe postajući tako izlika za rasizam zaogrnut društveno prihvatljivijim plaštem. Kako sama ističe, njezina prvotna nakana bila je zagovaranje balansiranja između multikulturalizma i feminizma u situaciji kad ova dva podjednako legitimna zahtjeva jednakosti dođu u sukob. U situaciji kada je multikulturalizam bio na vrhuncu,

bilo je logično upozoriti na neprihvatljivost predstavljanja jednog zahtjeva jednakosti kao superiornog drugome. Međutim, politički kontekst i politička retorika u posljednje vrijeme, a posebice nakon 11. rujna 2001., ukazuju na zaokret koji obilježava sve veći odmak od multikulturalizma, kao i sve veći rast stereotipa o pripadnicima manjinskih grupa čije se ponašanje doživljava kao inducirano isključivo kulturnim diktatima. Kultura, drugim riječima, postaje objašnjenje za sve što pripadnici manjinske grupe osjećaju, misle, govore i rade. Phillips ističe kako je takvo shvaćanje kulture jednako prisutno i u zagovaratelja i u protivnika multikulturalizma dok razliku između njih većim dijelom čine političke preporuke koje oni iz takvog shvaćanja izvlače. Za ilustraciju ove teze možda najbolje može poslužiti problem prisilnog sklapanja brakova, najčešće s posve nepoznatim muškarcima iz njihove zemlje podrijetla, prisutan u marokanskim, turskim ili bangladeškim zajednicama pojedinih europskih zemalja. Unatoč činjenici da se djevojke tjeraju u neželjeni brak, kao i priznanju da takav čin predstavlja nepravdu, zagovornik će multikulturalizma žrtvovati ženska prava u ime poštovanja kulturne različitosti, podupirući tako stav da su za pripadnike manjine kulturni diktati uvijek ispred zahtjeva pravednosti. Protivnik će multikulturalizma zastupati stav sličan onome nekolicine europskih vlada, izraženom u odluci o zabrani brakova s partnerima iz drugih država svima ispod određene dobne granice koja ponekad dosiže i visokih dvadeset i četiri godine. Sugerirajući kako je svaki brak sklopljen s partnerom iz druge države prisilan, kulturni se diktati opet prikazuju kao ključni za objašnjavanje ponašanja i djevojki i roditelja iz manjinske skupine. Kultura je, zaključuje Phillips, vrlo problematičan pojam ne samo kao kategorija koja stvarnost često objašnjava reducirano, ako ne i potpuno pogrešno, već i zbog politički dubioznih implikacija njezine (zlo)uporabe. Rješenje za Phillips nije odbaciti multikulturalizam - takva pozicija u situaciji kada su društvene nejednakosti strukturalno vezane za kulturnu pripadnost bilo bi politički neodgovorna - već, kao što naslov izravno ukazuje, verzija multikulturalizma u čijem je središtu autonomija pojedinca, a ne rigidno shvaćanje kulture kao unificiranog, zaokruženog entiteta koji se opire promjeni. Štoviše, odbacivanje takvog shvaćanja kulture, omogućuje nam da sagledamo multikulturalizam ne kao program koji potencijalno konkurira i sukobljava se s feminizmom, već kao program koji je uvelike kompatibilan s feminističkim zahtjevom za rodnom jednakosti.

Za eksplikaciju svoje teze, Phillips nam donosi širok spektar argumenata iz filozofske i antropološke, kao i literature iz pravne, političke i feminističke teorije te analizira niz sudskih slučajeva gdje se *cultural defence* (odbrana zasnovana na različitosti kultura) koristila u svrhu postizanja oslobađajuće ili blaže presude. Bogatstvo i raznolikost obrađene literature jest definitivno jedna od jačih prednosti ove knjige, kao i jasnoća i elegancija izvođenja zaključaka. Tome pogoduje i sama struktura izlaganja, koju uz uvod, čini šest poglavlja. U uvodu autorica smješta svoju raspravu unutar postojećih teorijskih i političkih debata te daje pregled glavnih tema koje će izložiti u pojedinim poglavljima. Prvo poglavlje nosi naslov cijele knjige *Multiculturalism without culture* (Multikulturalizam bez kulture), a donosi kritički pregled upotrebe pojma kulture u političkoj i feminističkoj teoriji te analizira njihove pretpostavke i implikacije. Artikulirajući vlastito stajalište, unutar i nasuprot postojećih pozicija, Phillips zaključuje kako političkoj, ali i velikom dijelu feminističke teorije, nedostaje konstruktivističko razumijevanje kulture kao fluidne tvorbe čije su konstantne mijene uzrokovane kako vanjskim utjecajima tako i unutarnjim konfliktima te koja ostavlja prostora autonomiji pojedinca. Potvrdu toga autorica traži i u recentnoj literaturi iz područja antropologije koja čini fokus drugog poglavlja *Between Culture and Cosmos* (Između kulture i kozmosa). Ovo nam poglavlje također donosi autoričin osvrt na kozmopolitizam kao alternativnu političku strategiju te pruža teoretske i političke argumente u korist multikulturalizma kao opcije koja je (ipak) u stanju pružiti bolje odgovore na suvremene društvene probleme. Treće poglavlje *What's Wrong with Cultural Defence?* (Što je loše u obrani zasnovanoj na različitosti kultura?) autorici pruža priliku da svoju konceptualizaciju multikulturalizma testira na konkretnim politikama odnosno sudskim slučajevima gdje se *cultural defence* koristio u svrhu postizanja oslobađajuće ili blaže presude. Autorica zaključuje kako se upotreba pojma kulture u tim slučajevima oslanja na, ali i reproducira, stereotipe o pripadnicima manjina kao potpuno određenima kulturnim diktatima te stoga nesposobnima za donošenje autonomnih odluka. U četvrtom se poglavlju *Autonomy, Coercion, and Constraint* (Autonomija, prisila i ograničenje) ispituje shvaćanje kulture kao one koja ograničava autonomiju pojedinca, shvaćanje podjednako zastupljeno i među zagovornicima i protivnicima multikulturalnog programa. Autorica ističe kako bi dekonstrukcija roda ili klase trebala poslužiti kao primjer za sličan pothvat u odnosu na kul-

туру čime bi se postiglo istančanije shvaćanje kulture kao one koja omogućava, a ne samo ograničava individualnu autonomiju te koja oblikuje i utječe na ponašanje pojedinaca, ali ga u potpunosti ne determinira. Peto poglavlje *Exit and Voice* (Izlaz i glas) razmatra postojeće pristupe problematici izlaska iz grupe kao strategiji zaštite interesa žena, ali i ostalih *manjina unutar manjina*. Potencijal tog pristupa Phillips ocjenjuje nedovoljnim jer previđa važnost kulturne pripadnosti za mnoge žene pripadnice manjinskih grupa. Oslanjanje na mogućnost napuštanja grupe kao jamca pravednog i jednakog tretmana unutar grupe limitirana je, s obzirom da žene često prave kompromis pristajući na neravnan položaj kako bi ostale članice grupe. Phillips pritom upozorava kako takav kompromis ne znači da žene nisu svjesne svog neravnopravnog položaja, kao što to sugeriraju pristupi koji se oslanjaju na kompaktnije shvaćanje kulture. Ta je svijest naprotiv, ključna za koncepciju koju Phillips nudi - osnaživanje žena manjinskih skupina putem osiguravanja uvjeta za njihovo izjašnjavanje o spornim kulturnim praksama. U posljednjem, šestom poglavlju *Multiculturalism without Groups?* (Multikulturalizam bez grupa?), Phillips sumira svoje zaključke o odnosu pojedinca i grupe te analizira značenje tih zaključaka za pristup određenim policy problemima.

Multiculturalism without culture opravdava očekivanja navedena u uvodnom dijelu te se dokazuje kao relevantno i dobro argumentirano djelo koje uspješno koristi literaturu različitih disciplina kako bi ponudilo nov pristup problemu kulturnih razlika. Neke će čitatelje možda razočarati što u konkretnim policy rješenjima, Phillips vrlo malo odskače od poznatih nam rješenja koje je literatura o multikulturalizmu već ponudila. Autorica je te činjenice i sama svjesna naglašavajući kako njezini prijedlozi nisu posebno originalni. Međutim, glavni doprinos knjige i nije zamišljen da bude u inovativnim, radikalno novim rješenjima za pojedine policy probleme, već u problematizaciji pojma kulture te načina i implikacija njegove uporabe u recentnim teorijskim i političkim debatama. Zagovaranjem multikulturalizma bez kulture, odnosno bez kulture shvaćene kao fiksnog, zatvorenog i sveobuhvatnog sustava, Phillips želi vratiti pojedinca u središte multikulturalnog programa. To je nastojanje hvalevrijedno, pogotovo u svjetlu činjenice da se kultura nerijetko selektivno upotrebljava kao nešto što posjeduju samo pripadnici manjinskih, često rasno označenih grupa, dok individualne moralne vrijednosti ostaju privilegija pripadnika većinske zajednice. Međutim, individualna autonomija i pravo na iz-

bor kao važan dio autoričine analize možda nisu dovoljno elaborirani niti se autorica dovoljno dugo zadržava na mogućim proturječjima. Uzmimo kao primjer isticanje novijih, uravnoteženijih pristupa rodnoj ili klasnoj razlici kao onih koji su omogućili relativno lako konceptualiziranje odnosa autonomije, prisile i ograničenja unutar tih kategorija. Phillips priželjkuje te smatra kako bi sličan pristup kulturnim razlikama jednako tako omogućio i bolje shvaćanje odnosa autonomije i kulture. Međutim, bliže je istini da su nam novije rodne teorije, posebice unutar poststrukturalnog pristupa, ukazale upravo na svu kompleksnost konceptualizacije autonomije. Isto tako, Phillips prebrzo prelazi preko činjenice da pravo žena na izbor može, kao što i vrlo često rezultira izborom koji nije u skladu s principima rodne jednakosti.

Kao feministička autorica, Phillips je više puta isticala zahtjev za jednakošću muškaraca i žena kao centralni zahtjev feminizma, i to ne samo u užem smislu jednakopravnosti, već i približavanju životnih stilova i izbora.³ Olakim prelaženjem preko konflikta između autonomije i jednakosti, Phillips lakše argumentira svoju tezu o kompatibilnosti feminizma i multikulturalizma, no čitatelj se pita nije li tako argumentirana kompatibilnost ipak ona između liberalizma i multikulturalizma, a ne autoričinih ciljanih političkih pozicija.

Nikolina Jožanc

3 Vidi posebice Phillips, A. (1999.): *Which Equalities Matter?*, Cambridge: Polity Press, str. 90-96 te Phillips, A. (2001.): *Feminism and Liberalism Revisited: Has Martha Nussbaum Got It Right?*, *Constellations* 8 (2): 249-266

Literatura

- Dustin, M. i Phillips, A. (2008): *Whose agenda Is It? Abuses of Women and Abuses of 'Culture' in Britain*, *Ethnicities* 8 (3): 405-424
- Dustin, M. i Phillips, A. (2003): *UK Initiatives on Forced Marriage: Regulation, Dialogue, and Exit*, *Political Studies* 52: 531-551
- Okin, S. M. (1999): *Is Multiculturalism Bad for Women?* u: Cohen, J., Howard, M. i Nussbaum, M. C. (eds.): *Is Multiculturalism Bad for Women?*, Princeton, NJ: Princeton University Press
- Phillips, A. (2008): *More on Culture and Representation*, *Social and Legal Studies* 17(4): 555-558
- Phillips, A. i Saharso, S. (2008): *The Rights of Women and Crisis of Multiculturalism*, *Ethnicities* 8 (3): 291-301, (uvod u posebno izdanje časopisa)
- Phillips, A. (2006): *What Is Culture?* u: Arneil, B., Deveaux, M., Dhamoon, R., i Eisenberg, A. (eds.): *Sexual Justice/Cultural Justice*, London: Routledge
- Phillips, A. (2003): *When Culture Means Gender: Issues of Cultural Defence in the British Courts*, *Modern Law Review* 66: 510-531
- Phillips, A. (2001): *Feminism and Liberalism Revisited: Has Martha Nussbaum Got It Right?*, *Constellations* 8 (2): 249-266
- Phillips, A. (1999): *Which Equalities Matter?*, Cambridge: Polity Press
- Phillips, A. (1995): *The Politics of Presence: The Political Representation of Gender, Ethnicity, and Race*, Oxford: Oxford University Press
- Young, I. M. (1990): *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, NJ: Princeton University Press